

OSMANLI KIBRISI'NDA İPEK ÜRETİMİ VE TİCARETİ

ÖZKUL, Ali Efdal*

KUZEY KIBRIS/NORTH CYPRUS/СЕВЕРНЫЙ КИПР

ÖZET

Kıbrıs adası Akdeniz'de ve özellikle Doğu Akdeniz'de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktaydı. Söz konusu konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Akdeniz'de ticareti yapılan ürünlerden biri de ipek idi.

Osmanlı ülkesinin birçok yerinde olduğu gibi Kıbrıs adasında da ipek üretilmiştir. Kıbrıs adasında yapılan sulu ziraatin en önemli ürünü, belki de ipek böcekçiliğinde bir çeşit ham madde diye adlandırılabilir dut bahçeleri veya sair bahçeler içerisindeki dut ağaçlarıdır. Osmanlı ülkesinde XVII. yüzyıldan itibaren dut ağacı yetiştirilmenin önem kazandığı bilinmektedir. Dut ağacının meyvesi yenilmekte ve artıkları da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Fakat pazara dönük olmayan bu kullanım genelde ikinci planda kalmaktadır. Dut ağacı yetiştirilmesinin asıl amacının ham ipek üretimi olduğu anlaşılıyor.

Kıbrıs adasında ipek üretimi ve ipek böcekçiliğinin dut ağaçlarının bulunduğu sulu tarım yapılan alanlarda yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Kıbrıs'ta sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit olarak üretilen ipek, adanın önemli ihracat malları arasında yer almaktadır.

İlgili araştırma XVIII. yüzyıldaki bilgileri kapsamla birlikte, araştırma sürecinde genel olarak Osmanlı idaresinde Kıbrıs adasındaki ipek, ipekten üretilen ürünler, ipek üretimiyle uğraşan esnaf ve üretilen ipeğin ticareti üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İpek, ipek böceği, ibrişim, dut ağacı, Kıbrıs.

ABSTRACT

Silk Production and Trade in Ottoman Cyprus

The island of Cyprus had gained a very important strategic and geographic status in the Eastern Mediterranean. Because of her prominent status, Cyprus owned a very important share in the Mediterranean trade throughout the history. One of the goods that were traded around the Mediterranean was silk.

* Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi, Tarih Öğretmenliği Bölüm Başkanı, KKTC. e-posta: aeozkul@gmail.com; aeozkul@neu.edu.tr

Silk was produced in the island of Cyprus, as other parts of the Ottoman state. The most important product of the irrigated agriculture done in Cyprus is the mulberry tree, which is raised in mulberry farms and other farms, and can be named as a kind of raw material used for silkworm breeding. In the Ottoman state, growing mulberry trees had become important since the 17th century. Mulberry fruits are eaten and their remnants are used for feeding animals. However, using mulberry in such way is of secondary importance, since it is not for marketing. The main purpose of growing mulberry trees is for raw silk production.

In Cyprus, silk production and silkworm breeding can be observed in the areas, where mulberry trees are found and irrigated agriculture is performed. The silk, which is produced in yellow and white colours in Cyprus, is island's one of the most important export goods.

Key Words: Silk, silkworm, silk thread, mulberry tree, Cyprus.

Kıbrıs adası Akdeniz'de ve özellikle Doğu Akdeniz'de stratejik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir konuma sahip bulunmaktadır. Söz konusu konumundan dolayı tarih boyunca Akdeniz ticaretinde önemli bir paya sahip olmuştur. Akdeniz'de ticareti yapılan ürünlerden biri de ipek idi. Brudel'e göre Akdeniz'nin kıyı bölgelerinde ipek böcekçiliği yapılmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da ipeğin, XVI. yüzyıldan itibaren Akdeniz ile Avrupa ekonomisinde önemli bir yer edindiğini görmekteyiz. (Braudel, 1990: 236)

Kıbrıs adasında ilk ipek böcekçiliğinin MS 552 yılında Uzak doğudan iki keşiş tarafından kaçak olarak adaya getirilen ipek böceği yumurtası ile başlatıldığı söylenmektedir (Hill, 1952: 280 vd.). Venedik döneminde ülke ekonomisinde ipeğin çok büyük bir önemi olmadığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. (Jennings 1986: 197)

Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın önemli geçim kaynaklarından birisi de ipek üretimidir. Sicillerde geçen Kıbrıs'taki bahçelerin çoğunun dut bahçesi olması ve bazı kayıtlarda böcek hasır (KŞS, 16/79-1)¹, böcek evi (KŞS, 16/84-2), ipek dolabı (KŞS, 13/154-1), ibrişim dolabı (KŞS, 16/99-1), ibrişim leğeni (13/57-1), ibrişim evi (KŞS, 16/65-2) gibi terimlerin geçmesi, adada ipek böcekçiliğinin yoğun olarak yapıldığını göstermektedir. Belgelerde Kıbrıs adasında ipek üretimi

¹ **Kıbrıs Şeriye Sicili** (Lefkoşa Şeriye Sicili), burada ilk önce defter numarası verilmiş, daha sonra sırasıyla sayfa sayısı ve hüküm numarası belirtilmiş ve çalışmanın tamamında, sicillere yapılan atıflarda bu yol izlenmiştir.

dut ağaçlarının daha fazla yetiştirilebildiği sulu tarım yapılabilen arazilerde daha fazla yapıldığı görülmektedir.

Kıbrıs adasında sarı ve beyaz olmak üzere iki çeşit ipek üretildiği kaynaklarda belirtilmektedir. (Cobham, 1969: 371) Sarı ipek yabancı dut ağaçlarından beslenen ipekböceği cinsinden elde edilmektedir. Beyaz ipek ise özel yetiştirilmiş dut ağaçlarından beslenen ipek böceklerini aracılığıyla üretilmektedir. (İmer, 2005: 8-10.) Kıbrıs'ta en kaliteli sarı ipek Baf bölgesinde, beyaz ipek ise Değirmenlik bölgesinden elde edilmektedir. (Cobham, 1969: 371)

Bruyn, XVII yüzyılda ipek üretimin yılda 8. 000 okka civarında olduğunu belirtmektedir. (Cobham, 1969: 236) Aynı yüzyıla ait bir tereke kaydında ise 28 dirhemlik beyaz ipeğin 75 kuruş değerinde olduğunu görmekteyiz (**KŞS**, 4/ 522). XVIII. yüzyılda Kıbrıs adasında yıllık 9000 okka beyaz ipek üretilmekte ve okkası 8-12 kuruşa satılmaktadır. Bunun yanında 1745 yılında 40.000 okka ipek üretildiği ve değerinin de 6-7 kuruştan alıcı bulduğu belirtilmektedir. Beyaz ipeğin yanı sıra aynı yüzyılda yıllık 4000 okka da sarı ipek üretilmekte ve 3-4 kuruşa satılmaktaydı. (Cobham, 1969: 371-373)

1815 yılında adayı ziyaret eden Tuner üretilen ipekle ilgili biraz daha farklı rakamlar vermektedir. Tuner'e göre beyaz ipek yılda 10.000 okka üretilmekte ve okkası 15 kuruşa satılmaktadır. Sarı ipek ise 5000 okka üretilmekte ve okkası 31 kuruşa satılmakta olduğunu bildirmektedir. (Cobham, 1969: 425)

İpek üretimi adada meydana gelen her türlü olumsuzluktan etkilenmekteydi. 16 Safer 1134 (6/12/1721) tarihinde Kıbrıs adası mizan-ı harir ve tevabii mukataasının emini olan Hacı Ahmet Ağa'nın isteği üzerine Kıbrıs Muhassılı olan İbrahim Ağanın vekili olan Lefkoşa alaybeyisi el-hacc Mustafa Ağa tarafından adadaki 16 kazada 1133(1720) yılında üretilen ipeğin muhasebesi yapılmıştır (**KŞS**, 24/60-2)². İlgili mukataanın söz konusu yıldaki emini olan Menteşzade Hacı İsmail Ağa 1133 (1720) yılında adada veba salgını meydana geldiğini, kuraklık ve çekirge istilasını olduğunu belirterek ipek böcekçiliği yapan kişilerin bu olaylardan olumsuz etkilendiklerini belirtmektedir. Dolayısıyla İpek böceklerine gereken önem verilememiş ve istenilen miktarda ipek üretilmediğini söylemektedir. Belgenin devamında ise söz konusu yılda alınan resm-i mizan-ı haririn sadece 4802.5 kuruş olduğunu görmekteyiz (**KŞS**, 24/61-1).

² **KŞS**, 21, 24, 42, 44, numaralı defterlerin çevirisi Türk Arşivciler Derneği tarafından yapılmakta olup yakın bir zamanda yayımlanacaktır.

Tablo I: Kıbrıs'ta Kazalarda Üretilen İpek ve Miktarları (1133/1720), (KŞS, 24/60-2)

Kaza	Miktar
Değirmenlik	2403 kıyye 130 dirhem
Mağusa	2053. 5 kıyye
Giriniye	1577. 5 kıyye 60 dirhem
Mesarya	1001 kıyye
Karpas	907 kıyye
Baf	747.5 kıyye
Evdim	619 kıyye 320 dirhem
Piskopu	582 kıyye
Gilan	576.5 kıyye 120 dirhem
Hirsofu	516 kıyye 180 dirhem
Leymesun	439.5 kıyye 126 dirhem
Lefke	372.5 kıyye
Kukla	343 kıyye
Tuzla	193 kıyye 75 dirhem
Omorfa	142 kıyye 150 dirhem
Pendaya	131 kıyye 120 dirhem
Toplam	12.607 kıyye 51 dirhem

Söz konusu hesaplamaya göre 1133 (1720) yılında en fazla ipek Değirmenlik ve Mağusa kazalarında en az ise Omorfa ve Pendaya kazalarında üretilmiştir. Ayrıca yukarıdaki tablodan Kıbrıs adasının 16 kazasının hepsinde değişken miktarda ve kalitede ipek üretildiğini de öğrenmekteyiz. Söz konusu yılda, adada her türlü sorun yaşandığı ve bunun ipek üretimine fazlasıyla yansdığı belgede belirtildiğinden, verilen miktarlar adanın gerçek ipek üretimini yansıtmamaktadır. Ayrıca 1133 (1720) yılının muhasebesi yapılırken bir önceki yıldan kalan satılmayan ipek ki 1596 kıyyedir hesaplamaya katılmıştır (KŞS, 24/60-2).

Ada'da üretilen ipek, dış piyasada değerli ve aranan bir ihraç malıdır. Kıbrıs ipeği genellikle Mısır Kahire'ye ihraç edilmekteydi. Bunun yanında Kıbrıs ipeği zamanla imparatorluk içerisinde ve batıda ünlenecek ve aranır hâle gelecektir. Kıbrıs'ta ipeği ile ünlenen şehirler Değirmenlik, Baf, Evdim, Gilan ve Mağusa'dır (Cobham, 1969: 372, 373, 425).

Bazı yıllarda çeşitli zararlılar, doğal afetler ve salgın hastalıklar ipek üretimine zarar verebilmektedir. İpek üretimine dolaylı olarak zarar verenlerden biri de çekirgelerdir. Kıbrıs adasının tarihi boyunca çekirgeler, kolakaz bitkisi³ dışında her türlü yeşil bitkiye zarar vermektedirler (Jennings, 1993: 178). Halkın temel gereksinim maddeleri olan buğday ve arpaya verdikleri zararın yanı sıra, ipek böcekçiliğinin ana kaynağı olan dut ağaçlarına da zararları olmaktadır. Bazı dönemlerde Kıbrıs adasında meydana gelen veba salgınları da ipek böcekçiliğini ve ipek üretimini dolaylı olarak etkilemekte olduğuna dair örnekleri sicillerde görmekteyiz. Dolayısıyla böyle zamanlarda ipek üretiminde büyük düşüşler yaşanmaktadır (KŞS, 24/61-1). XIX. yüzyılda ipek böceklerini olumsuz etkileyen bir çeşit hastalıktan dolayı üretimde düşüş yaşansa da, ipekli kumaş üretimi, yaygın bir şekilde yapılmaktaydı. Çeşitli amaçlar için farklı renkte ipek kumaşları, pamuk ve yün üretim teknikleri kullanılarak üretilmekteydi (Salvator, 1873: 66; Samani, 2006: 234). İpekli dokumalar ayrıca mendil, eşarp ve etek üretiminde kullanılmaktaydı. Kıbrıs'ın İngiliz idaresine devredilmesinden hemen sonra adaya gelen Esme-Scott Stevenson da, Lefkoşa çarşısı ve buradaki zanaat kolları hakkında bilgi vermektedir. Stevenson, Kıbrıs ipeğinden söz ederken, Rumların ipekten mamül mendilleri genellikle başlık, bellik ve boyunluk olarak kullandıklarını belirtmektedir (Stevenson, 1880: 22; Samani, 2006: 234.).

Osmanlı Devleti 1571 yılında Kıbrıs adasını fethettikten sonra adayı şenlendirmek için sürgün fermanıyla Anadolu'dan birçok insanı adaya göndermiştir. Söz konusu fermanla gelenler arasında kazzâzlar da bulunmaktaydı. Bir belgede Ermenek kazasından adaya diğer meslek sahiplerinin yanında ipekçilerin de gönderildiği belirtilmektedir. Yine bu belgede ipekçi ustası Mehmet veled-i Kara Hasan adlı Ermenekli bir Müslüman'dan söz etmektedir. Sürgün fermanıyla gönderilenlerin yanında XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle Acem Ermenilerinin (Ermeni-i Acem) Kıbrıs'a yerleşmelerinden sonra ipek ticareti Ermenilerin eline geçmiştir denilebilir. (Erdoğan, 2003: 213.) Bunun yanında çok eski devirlerden itibaren adalıların ipek ürettikleri kaynaklarda mevcuttur. Hatta bunların bir kısmının Ermeniler kadar olmasa da ipek ticaretine giriştiklerini sicillerde görmekteyiz. (KŞS, 3/155-1) Ayrıca XVIII. yüzyılda Lefkoşa Şeri sicil defterlerine kaydedilen hükümlerde ipek üreten kişilerin tamamının Müslüman olduğunu öğrenmekteyiz. (KŞS, 13/7-2; KŞS, 14/36-1) Bu kişilerin bir kısmının isimleri **Tablo II**'de verilmiştir.

³ Gölevez, Kıbrıs'ta yetişen yumrulu bir sebze.

Tablo II: XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kıbrıs'ta İpekçilik Yapanlar

Kazzâz Durmuş, kazzâz Mehmet Efendi bin Ramazan, kazzâz esseyyid Osman Çelebi, kazzâz el-hacc Salih, el-hacc Ahmet el-kazzâz, kazzâz usta Nasuh, kazzâz Ali Beşe, kazzâz Mehmet, kazzâz Ahmet Çelebi bin Hamza, kazzâz el-hacc Ahmet Çelebi ibn-i Kavukçu İsmail Çelebi, kazzâz Hasan ibn-i Receb, kazzâz Nasuh beşe ibn-i Recep, kazzâz Ahmet Çelebi, kazzâz Mehmet Beşe, kazzâz el-hacc Salih, kazzâz hacı Ahmet, kazzâz Ali Çelebi, kazzâz esseyyid Osman Çelebi, kazzâz Ali halife, kazzâz monla Ahmet ibn-i Hasan, kazzâz Halil, kazzâz usta Hasan, kazzâz el-hacc Nasuh Mahmut ibn-i Ahmet, kazzâz Hasan Beşe, kazzâz usta Mehmet, kazzâz molla Ali ibn-i hacı Nasuh

Tablo III: İpekle İlgili Sicil'de Geçen Ürünler ve Fiyatları

Tarihi	Türü	Fiyatı	Kayıt No (KŞS)
29 Z 1138	çakşur harir	1. 230 g.	13/50-1
25 Ra 1142	ibrişim dolabı	1. 500 g	13/222-2
2 Ca 1158	kenarlık ipek ve bürümcek	10 g	16/25-1
2 Ca 1158	ipek 1 kıyye	8 g	16/25-1
6 Ca 1158	40 dut ağacı	400 p	16/31-1
19 Ca 1158	3 dönüm dut bağçesi	4. 000 p	16/34-1
19 Ca 1158	4 kıyye 50 dirhem ham-i harir	980 p	16/34-1
	ham-ı harir 124 vakiyye	1116 g	16/66-1
	ibrişim dolabı	200 p	16/79-1
	böcek hasır	80 p	16/79-1
	nısf ibrişim dolabı	20 p	16/81-2
23 Ra 1158	1. 5 dönüm dut bağçesi 2. 5 saat su hakkı	3. 200 p	16/16-3
21 C 1160	harir-i ham, 27 kile	8. 000 p.	16/120-2
evt C 1163	harir-i ham, kıyye 190	53. 200 p.	16/194-2
evt C 1163	harir-i ham, kıyye 8. 5	2. 300 p.	16/194-2
25 M 1198	beyaz harir-i ham 2 kıyye	481 p	18/100-236
23 L 1196	harir kozağı maa gırbal	59 p	18/108-247
23 L 1196	harir-i ham 2 kıta 3. 5 kıyye 90 dirhem	1. 200 p	18/108-247
23 L 1196	elvan harir ve bükme gılabdan	31 p	18/108-247

29 Z 1198	harir dolabı ve leğen	400 p	21/19-1
1206	harir leğeni	5 p	21/217
19 S 1210	harir 12 kıyye	144 g	21/303-1
19 S 1210	3 senede hasıl olan harir 45 kıyye 20 dirhem	900 g	21/303-1
17 Ca 1217	harir-i ham, kıyye 1	1.080 p	24/4-1
17 Ca 1217	harir-i İstanbul 65 dirhem	17 g	24/4-1
17 Ca 1217	hama-kari harir yün örtü	40 g	24/4-1
17 Ca 1217	müstamel harir gömlek 2 adet	528 p	24/4-1
17 Ca 1217	Cedid harir gömlek 2 adet	565 p	24/4-1
17 Ca 1217	müstamel harir gömlek 1 adet	240 p	24/4-1
17 Ca 1217	harir-i ham 8 kıyye 3 dirhem	4845 p	24/4-1
15 L 1265	harir-i ham, 53. 5 kıyye 250 dirhem	4. 826 g	42/25-51
8 Ş 1266	harir-i ham, 220 dirhem	40 g	42/71-120
29 Ra 1271	püskül ipeği 170 dirhem	170 g	44/23-22
29 Ra 1271	elvan ipek 130 dirhem	130 g	44/23-22
2 Ca 1249	150 dirhem beyaz ham-ı harir	20 g	KZD ¹ 45/1 27-80

Tablo III'teki ürünler sicile kaydedilmiş terekelerden alındığından dolayı ürünlerin fiyatlarında farklılıklar bulunmaktadır. 1 kıyye harir-i ham aynı belgede bile 270 para ile 280 para arasında değer biçilebilmektedir. Başka bir kayıttan ise 1 kıyye harir-i ham'a 8 kuruş yani 320 para bir değerinde ise 9 kuruş yani 360 para değer biçilebilmektedir. Burada söz konusu ipeklerin cinsi, rengi ve kalitesi tam olarak bilinmediğinden dolayı tam bir fiyat tespiti yapılmasına engel olunmaktadır.

Kıbrıs adasında yapılan sulu ziraatin en önemli ürünü, belki de ipek böcekçiliğinde bir çeşit ham madde diye adlandırılabilir dut bahçeleri veya sair bahçeler içerisindeki dut ağaçlarıdır. Sicillere geçen satışların büyük bir kısmını oluşturan dut bahçeleri veya dut ağaçları ile ilgili kayıtlar, Kıbrıs'ta yapılan ipek böcekçiliği hakkında da bilgi vermektedir. Osmanlı ülkesinde XVII. yüzyıldan itibaren dut ağacı yetiştirilmesi önem kazanmıştır. Dut ağacının meyvesi yenilmekte ve artıkları da hayvan yemi olarak kullanılmaktadır. Fakat pazara dönük olmayan bu kullanım genelde ikinci planda kalmaktadır. Dut ağacı yetiştirilmesinin asıl amacının ham ipek üretimi olduğu anlaşılıyor (Faroqi, 2000: 36).

Cornelis van Bruyn adlı Hollandalı bir seyyah 1683 yılında adaya gelmiş ve adanın çeşitli bölgelerinde gözlemler yapmıştır. Bu gözlemleri sırasında Mağusa şehrinde ve etrafında birçok beyaz dut meyvesi veren dut ağacı bulunduğunu ve buralarda yoğun bir şekilde ipek böcekçiliği yapıldığını yazmaktadır. (Cobham, 1969: 236)

Mülk satışları arasında ağaçlar da yer almaktadır. Satışı yapılan ağaçlar arasında çeşitlilik varsa da, çoğunluğu ipek böcekçiliğinde önemli yeri olan dut ağaçlarıyla, zeytinyağı elde edilen zeytin ağaçları oluşturmaktadır. Ağaçlar herkesin kendi bahçeleri, tarlaları ve avluları içerisinde yer almakta veya sicile yansıyan satış kayıtlarında da görüldüğü gibi, herhangi birisinin bahçesi veya tarlası içerisinde de bulunabilmektedir.

Dut ağaçları genellikle bahçeleriyle ve su haklarıyla birlikte, ender olarak da tek başlarına satılıyordu. Lefkoşa kazasına bağlı Değirmenlik nahiyesinde Orta Mahalleden Cirkaku veled-i Hristodili, üç evlek dut bahçesini Kostantin veled-i İstorino'ya satmıştır (KŞS, 13/202-4). Bir başka belgede ise, 40 kök dut ağacının 400 akçeye satıldığı görülür (KŞS, 16/31-1). Bu kayda göre bir dut ağacı on paraya satılmaktadır.

Tablo IV: Adada Yetiştirilen Bazı Ağaçlar ve Fiyatları (1726-1750)

Tarihi	Türü	Fiyatı	Kayıt No (KŞS)
7 Ca 1158	10 dip zeytin eşcârı	1.000 a.	16/31-1
7 Ca 1158	40 dip dut eşcârı	400 a.	16/31-1
23 R 1158	26 dip harnup eşcârı	800 p.	16/16-3
20 R 1158	52 dip badem eşcârı	4. 000 p.	16/17-1
20 R 1158	14 dip zeytun eşcârı	600 p.	16/17-1

Tablo IV'te verilen ürünlerin fiyatlarının çoğunluğu tereke kayıtlarından alındığı için aynı ürünün aynı tarihteki fiyatı arasında bile farklılıklar olabiliyordu. Yukarıdaki tabloda ağaçlar arasında en değerli badem ağacı, en az değerli olanı ise, dut ağacı olarak görülmektedir. Buradaki bilgilere göre bir badem ağacı yaklaşık olarak 77 para değerindedir. Buna karşın dut ağacı sadece 10 akçe değerindedir. Ancak dut ağacı, ipek üretiminde son derece önemli olduğundan, bu bitkinin geniş alanlara ekiminin yapıldığı görülmektedir. Adanın hemen hemen her bölgesinde dut ağacı yetiştirildiği anlaşılmaktadır.

Bazı mülk satışlarında dut ağaçları da söz konusu mülkle birlikte satılabilmektedir. Lefkoşa Baş Mahallesi'nden Marodiya bint-i Kostantin adlı zimmîye, iki Müslümanın şahitliğiyle vekil tayin ettiği kocası Enail oğlu Lefteri'nin vekâletiyle, Lefkoşa kazasına bağlı Değirmenlik Aya Anderiniko

Mahallesi'ndeki iki odalı tahtanî evini, beş dönümlük dut bahçesini ve her on beş günde bir cuma günleri güneşin doğuşundan batımına değin tasarrufunda olan su hakkını, Tuzla kazasındaki Fransız tüccarlarından Peras'a, vekili olan tercüman Hristofi veled-i Yerolmi aracılığıyla, 800 kuruşa verdiğiine tanık olunmaktadır (7 Cemaziyelâhir 1150/2-9-1737), (**KSS**, 15/43-5). Bir başka hükümde Lefkoşa kazasına bağlı Değirmenlik nahiyesinde Aya Anderiniko Mahallesi'nde gerçekleşen satış işleminde 8 kök zeytin ağacı ile meyveli ve meyvesiz ağaçlar, bir bab tahtani böcek menzili, altı dönüm dut bahçesi ve 20 saatlik su hakkı 1300 kuruşa satılmıştır (**KSS**, 16/84-2). Bu belgeden de anlaşıldığı gibi genellikle dut ağacı yetiştiriliyorsa orada ipek böcekçiliği de yapılmaktadır.

5 Cemaziyelâhir 1146 (24-10-1732) tarihli bir belgede ise, Tuzla kazasından Floranzo bint-i Kostantin adlı nasrâniye, Kaymaklı köyündeki hanesini, on altı dönümlük dut bahçesi ile bahçede bulunan bir dolap kuyusunu, bir havuzunu, üç baş katırını, iki ibrişim dolabını, iki leğen, dört döğen, bir araba, üç boyunduruk, iki çapa, bir temür kürek ve sair çift eşyasını el-Hac Mustafa Ağa'ya 800 kuruşa satmıştır (**KSS**, 14/94-3). Bu satış işleminde çeşitli mallar arasında dut bahçeleri ile ibrişim dolabları ve leğenleri dikkat çekmektedir. Giriniyye kazasına bağlı Sisklib köyünden Piyeri veled-i Hristofi, menzilini, bir dönümlük dut bahçesini, bir çift kara sığır öküzünü, iki baş ineğini, on beş baş keçisini ve dört adet arı kovanını 185 kuruşa Hasan Ağa ibn-i Derviş Ağa'ya satmıştır (**KSS**, 13/136-1).

Ada halkı arasında yapılan alış verişler sonrasında bazen sorunlar çıkabilmektedir. Bu belgeler sayesinde de adadaki ipek ve ibrişim fiyatları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. Lefkoşa Gammadiye Mahallesi'nden kazzâz (ipekçi) Mehmed ibn-i Abdullah, Kafesli Mahallesi'nden Nikola veled-i Piyeri'ye sattığı bir baş katırdan 22 kuruş, iki vakıyye (okka, kıyye) ibrişimden 10 kuruş ve cihet-i karzdan (borç) 4 kuruş olmak üzere toplam 36 kuruş alacağı olduğunu, Nikola'nın bunun 26 kuruşunu verdiğini iddia ederek, geriye kalan 10 kuruşu istemektedir. Nikola'nın, söz konusu borcun hepsini ödediğini mahkemede belirtmesi üzerine, Mehmed'den beyyine (ispat) talep edilmiş, fakat ispat etmekten (ityan-ı beyyineden) aciz olduğu için yemin etmesi istenmiştir. Ancak Mehmed yeminden kaçınca davayı kaybetmiştir (**KSS**, 13/193-2).

Yapılan bazı malların ticaretinden dolayı zaman zaman çıkan anlaşmazlıklar mahkemeye intikal etmekte ve burada çözümlenmektedir. 24 Muharrem 1145 (17/7/1732) tarihli kayıтта, Lefkoşa Kafesli Kenise Mahallesi'nden Sebevfanı bint-i Nikola adlı nasrâniye, Yorgi veled-i Andoni adlı zimmîye annesinin 1. 500 kuruşluk zincirli altun ve 100 vakıyye ham ibrişim verdiğini iddia etmekte, ancak bu iddiasını kanıtlayamamaktadır (**KSS**, 14/66-6). Hırsofu'dan Mustafa ibn-i Ahmed ile Hacı Muhammed ibn-i Hacı Mustafa arasındaki bahçe ve 7, 5 vakıyye ham ibrişim tartışması olmuştur (**KSS**, 14/60-5).

Bazı durumlarda ise, kişiler mallarını alması için yerlerine birisini vekil olarak göndermektedirler. Nitekim, Leymesun kazasından Köse Ahmed ibn-i Abdülkerim, Baf kazasından Yekpare el-Hac Mehmed Ağaya ait elinde bulunan 130 vakıyye ham ibrişimi alması için vekili olarak Mehmed ibn-i Mustafa'yı görevlendirdiğini bildirmiştir. Tayin edilen vekilin ibrişimleri kendisinden tartarak teslim almasından on gün sonra, Mehmed ibrişimlerin eksik olduğunu iddia ederek, Köse Ahmed'den 13 vakıyye daha ibrişimi vermesini talep etmiştir. Bunun üzerine dönemin Kıbrıs müftüsü olan es-Seyyid Mehmed Aziz Efendiden fetva alınmıştır. Bu fetvaya göre; “Zeydin ‘Amr zimmetinde şu kadar vakıyye ibrişimi ahz u kabza Bekrî tevkîl edüp on gün mürûrundan sonra Bekrî ‘Amrdan ibrişim noksan gelmişdir deyü bilâ-sebeb-i şer’î ‘Amrdan nesne talebe kadir olur mu? El-cevâb olmaz”. Bu fetva üzerine Mehmed davayı kaybetmiştir (25 Cemaziyelâhir 1151/ 10-9-1738). (KŞS, 15/67-1) Bu belgede olduğu gibi, bazı anlaşmazlıklarda Kıbrıs müftüsünden fetva alınmakta ve ona göre karar verilmektedir.

1133 (1720-1721) yılına ait bir belgede, Kıbrıs'ta Piskopu, Hirsofu kazaları ile Mağusa kazası varoşundaki Aya Sersi, Piralih ve Farinan köylerinde ibrişim üreten Kıbrıslıların isimleri bulunmaktadır. Burada ibrişim üreten kişilerle bunların, 1133 (1720-1721) yılı için ürettikleri ibrişim miktarları hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. Bu listelerden, gayrimüslimler ile Müslümanların kadınlı erkekli ibrişim ürettikleri anlaşılmaktadır. Hatta ibrişim üretenler arasında papazlar dahi bulunmaktadır. Papas Kostantin Leymonra gibi (D. BŞM. KBE No/1).

Kıbrıs muhassıl tercümanı olan Hristofaci'nin terekesi arasında değeri 53. 200 para olan 190 kıyye işlenmemiş ipek (ham harir) yer almaktadır. Adı geçen tercümanın Tuzla kazasında mahzenleri olması, aynı zamanda tercümanın ticarî hayatın içinde olduğunu gösterir (KŞS, 16/194-2). Başka bir miras belgesinde ise, ölen böcekçi Ahmet Ağa ibn-i Hüseyin'in zevcesi, vasi-i muhtardan 89 vakıyye ham ipeğin kendi bahçesi ürünü olduğunu ileri sürerek, bu ürünü, talep ettiği görülür (KŞS, 16/68-1). Bu kaydın devamı olan bir başka hükümde ise, 124 vakıyye işlenmemiş ipeğin vakıyyesinin 9 kuruştan satıldığı bildirilmektedir (KŞS, 16/66-1). Her iki kayıta da ipek böcekçiliği yapan böcekçi Ahmet, Mağusa'da Sinan Paşa Mahallesi'nde altı dönümlük dut bahçesinde bu işi yapmaktadır.

Bir başka borç davasında Girne kazasına bağlı Kalaviriya köyünde bulunan Malondirina adlı manastırdan Papa Birasimo'nun Musli Beşeye vakkiyyesini 5 kuruştan sattığı 17. 5 vakıyye ham ipek söz konusudur (2 Receb 1121/7-9-1729). (KŞS 7/ 211: Durmuş, 1997: 198) Değirmenlik'ten Yasef veled-i baba Hristodilo, Mesarya kazasına tâbi İstironcalu köyündeki çiftliğini, evini, iki öküz ile sair çiftlik aletlerini ve çiftliğe bağlı üç yüz dönüm tarlasını es-Seyyid Mustafa Ağa ibn-i Abdurrahman Ağa'nın Değirmenlik Aya Anderiniko Mahallesi'ndeki yedi dönüm dut bahçesi, hanesi ve on beş günde bir yirmi iki saatlik su hakkıyla takas etmiştir. (KŞS, 15/126-1)

Bazı dönemlerde Kıbrıs adasında vakıf kuran hayırseverlerin kurdukları vakıflar içerisinde dut bahçeleri ve ipek üretilcek yerlerin de bulunduğu görülmektedir. Kıbrıs adasında 1746-1748 yılları arasında muhassıllık yapmış olan Ebubekir Paşa, vakfiyesinde belirtildiğine göre işe sarayın önündeki harap okulu (Behçet, 1969: 49) tamirle başlamış, daha sonra Lefkoşa'da toplam 23 adet dükkân yaptırmıştır. Tuzla'ya bağlı Arpera köyünde kuyular kazdırmış ve buradan çıkan suyu ise Tuzla kazasına ve iskelesine göndermiştir. Ayrıca iki adet su değirmeni ile Kolunbo denen yerde 20 dönüm dut bahçesi, 4 dönüm üzüm bağı ve 13 dönümlük boş araziye bu vakfın yaşaması için bağışlamıştır. Bu vakfiyede belirtilen gelirlerin dışında, bazı binaların gelirleri de daha sonra vakfa eklenmiştir ki bunlar, yapılan dükkânların altında beş bab oda, bir bab mutfak, iki bab kenef, bu dükkânların üzerinde bir bab büyük köşk, 1000 zira⁴ miktarı avlu ile duvarın hepsi ve yine Arpera köyünde vakfedilen bahçeye birleşik yapılan on iki bab oda, bir bab ahır ve iki bab büyük ipek damlarından oluşan çiftliktir. (KŞS, 17/100-2)

Osmanlı idaresinde adada birçok mukataa kurulmuştur. Bunlardan biri ise *resm-i mizan-ı harir, penbe, boya-i sürh ve tamga-i akmişeden* oluşan mukataadır. 1133 (1720) yılında Menteşzade Hacı İsmail Ağa, 1134 (1721) yılında ise Hacı Ahmet Ağa Kıbrıs mizan-ı harir mukataası eminliği yapmışlardır. Kıbrıs harir mukataası eminliğine 1137 (1725) yılında Kıbrıs adası muhassılı Murtaza Efendi tarafından İbrahim Ağa atanmıştır. 1138 (1726) yılında bu mukataanın gelirleri *resm-i dönüm-i duhan* ve *gümrük-i duhan* ile Baf ve Giriniyye sancakları mahsulü ile ekrad perakendesinin vergileri adlı iki mukataayla birlikte Kıbrıs muhassılı tarafından toplanmaktadır. 1138 (1726) yılına ait belgede bu mukataaya *kotoni, peşmi, dimi* de katılmıştır (KŞS, 13/35-1). 1161 (1748) yılında ise, Baf ve Giriniyye sancakları mahsulü mukataası, *resm-i mizan-ı harir, resm-i dönüm ve gümrük-i duhan, defterdarlık tımarı ve Karabaş karyesi mukataalarıyla* birlikte, sadrazamın haslarından olan Kıbrıs muhassıllığının gelirini artırmak için Kıbrıs muhassıllığı malına dâhil edilmiştir (KŞS, 17/100-1).

1139 (1727) yılında *resm-i mizan-ı harir* mukataası senelik olarak 4. 000 kuruş karşılığında Osman'a malikâne olarak verilmiştir. Osman bu parayı hazineye dört taksitte ödeyecektir (KŞS, 13/69-1). 1143 (1730-31)'de ise malikâne olarak mukataanın sahibi olan Osman'ın, bir yıllığına mukataayı iltizam şeklinde Kıbrıs adası muhassılı Süleyman'a verdiği görülmektedir (KŞS, 14/19-2).

Devletin bazı zamanlarda mukataa gelirlerinin bir kısmıyla çeşitli kişilerin maaşlarını da ödediği belgelerden öğrenilmektedir. Lefkoşa'daki Mevlithane şeyhine daha önce Kıbrıs muhassıllığı malından günlük 30 akçe maaş veriliyordu. Ancak Kıbrıs muhassıllığı sadrazam haslarından olduğu için şeyhin maaşının

⁴ 1zira=0, 76 m.

mizan-ı harir, penbe, tamga-i akmişe ve boya-i sürh mukataasından karşılanacağı bildirilmektedir (**KŞS**, 14/87-1). 1153 (1740-41) yılında ise, Büyük Aya Sofya Camii imamı ve hatibi olan Mağusalı Hacı Mustafa'ya, mizan-ı harir malından 12 akçe yevmiye bağlanmıştır (**KŞS**, 15/117-1). Yine maaşla alâkalı olarak daha önce geçen bir kayıтта, merkez tarafından Kıbrıs'ta yaşaması istenen kral-zâde Süleyman'a 1156 (1743) yılında yıllık 1.500 kuruş maaş verilmesi isteniyordu (**KŞS**, 15/187-2). Diğer dört mukataa gibi 1161 (1748) yılında Kıbrıs muhassıllığı malına katılan mizan-ı harir mukataasından günlük 60 akçe ücret alan Abdülbaki, mukataanın sadrazam haslarına katılmasıyla birlikte, maaşını, bu tarihten itibaren Kıbrıs adası bedel-i nüzul malından almaya başlamıştır (**KŞS**, 16/222-2: Özkul, 2005: 298).

Osmanlı Devleti, ticarete özellikle dış ticarete çok fazla önem veren bir ülkedir. Bilindiği gibi dış ticaret çoğunlukla aman verilmiş tüccarlar tarafından yürütülüyordu. Bu tüccarlar, Osmanlı ülkesinde ahidname ve kanunların kendilerine tanıdığı haklar ile ticaret yaptıklarından, Osmanlı tebaası olan yerli tüccarlara göre çok daha geniş ayrıcalıklara ve gümrük indirimlerine sahiptiler. (Kütükoğlu, 1988: 581)

XVIII. yüzyılda Kıbrıs; İngiltere, Fransa, Danimarka, Netherlande, Venedik, Sicilyateyn, Analpa, Dubrovnik, Roma (Nemçe) Rusya ve İsveç devletlerinin ticaret yaptıkları bir adadır. Bunlardan, İngiltereli ve Fransalı tüccarlar çoğunlukta idi. Kıbrıs adasından genellikle ihracatı yasak olmayan ürünler, daha çok ham madde şeklinde alınırken, adaya işlenmiş mallar getirilmektedir. Bunlar içerisinde yünlü, pamuklu ve ipekli dokumalar ön sıralarda yer almaktadır. (Özkul, 2005, 329 vd.)

2 Zilhicce 1133 (24/9/1721) tarihli bir belgede Fransa ve İngiltere elçileri Divan-i Hümayu'na bir şikâyet dilekçesi sunmaktadırlar. Söz konusu dilekçede Fransız ve İngiliz tüccarlarının Mağusa'dan kırmızı boya ve Lefkoşa'dan ham ipek satın aldıklarında bunların vezninin sadece bu mahallerde değil malların gemilere yükleneceği liman olan Tuzla'da da vezn edilmesi istenmektedir. Bunun yanında herhangi bir mahalde tartılmasının engellenmesi ve ehl-i örf taifesinin fazladan vergi almaması da belirtilmektedir. (**KŞS**, 24/60-1).

Başka bir belgede ise bu sefer şikâyet edenler Kıbrıs ahalisidir. 12 Şaban 1171 (20/5/1758) tarihli hükümde Lefkoşa naibi olan Hafız Mehmet Efendi Kıbrıs adası halkının miri kalyonlara katılan bazı adalılardan olan şikâyeti İstanbul'a bildirmektedir. İlgili şikâyette hasat mevsiminde harir, penbe, zift, kereste, harnub ve sair hububattan alacakları var iddiasıyla söz konusu kişiler zorla halktan gasp yaptıkları ve bunun engellenmesi istenmektedir. Bunu yanında belgede 1166 (1752-53) yılında bu tür soygunların yapılmaması için merkezin gerekli yerleri uyardığı öğrenilmektedir. (**KŞS**, 18/15-34)

Bazı dönemlerde tüccarlar arasında yapılan satış sonrasında anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Evahir-i Cemazievvel 1046 (Ekim 1636) tarihli mahkemeye yansıyan bir ticari anlaşmazlık kaydında Lefkoşalı Ziba ve Jorji adlı iki zimmi arasında altmış riyalı kuruş değerinde iki kıta ibrişim peşkir anlaşmazlığı söz konusudur. İlgili kişiler ibrişim peşkiri adlı ürünü İstanbul'a götürüp orada satmışlar fakat satıştan sonra elde ettikleri kârı paylaşmada aralarında sorun çıkmıştır. (KŞS, 4/ 424)

Batılı tüccarlar ve onlara yardım eden konsolosları devlet tarafından kendilerine verilmiş olan geniş yetkileri zaman zaman devletin zararına kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kıbrıs adasında İsveç konsolos vekili olarak görev yapan Andonaki bir kaçakçılık olayına karışmıştır. 1861 yılında meydana gelen olayda Andonaki, Osmanlı vatandaşı olan Kayıkçı Covanni, Arabacı Yanni ve Hamal Basumi'nin yardımlarıyla gümrük resmi ödemeksizin Kıbrıs'tan 23 balya işlenmemiş ipek (harir-i ham) kaçırmaya çalışmıştır. Olayın farkedilmesi üzerine Osmanlı vatandaşı olan zimmiler devlet malını sirket (hırsızlık) suçundan 6'şar ay hapis cezasına çarptırıldıkları halde, Andonaki, görevinin verdiği geniş yetkiler sayesinde yerel yargılanmadan kurtulmuştu. Andonaki'nin durumu karşısında Osmanlı Hükûmeti, durumu Hariciye Nezareti aracılığıyla İsveç elçiliğine şikâyetle yetinmiştir. (Samani, 2006: 150 vd.)⁵

Rusya Devleti ile Osmanlı Devleti arasında Aynalıkavak'ta imzalanan ticaret anlaşması gereğince İngiltere ile Fransa tüccar ve vatandaşlarına sağlanan imtiyazların Rusya tüccar ve vatandaşlarına da verildiğinden anlaşmaya uygun olarak hareket edilmesi istenmiştir. Antlaşmanın maddelerinde belirtilen gümrük vergisi miktarından başka bir şey talep edilmemesi, Rusya tüccarının Osmanlı ülkesinden götüreceği ve kendi ülkelerinden getirecekleri ticari eşyanın listesi içerisinde ipek de yer almaktadır. Bunlar enva-i harir-i ham 1 kıyye 20 kuruş, ibrişim ve elvan harir ve kazzâz 1 kıyye 40 kuruştur (9 Zilkade 1197/ 6-10-1783). (KŞS, 18/125-281)

Kıbrıs adasının ihtiyaçları karşılandıktan sonra XVIII. yüzyıl ortalarında Alexander Drummond'a göre Batıya yılda 1.115.750 kuruş değerinde ipekli kumaş, yün, tütün, şarap, içki, ilaç ve boya bitkileri ile birlikte 601.500 kuruş değerinde çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri ihraç edilmiştir. (Çiçek, 2002: 378) Bir başka batılı konsolos olan Michael de Vezin ise XVIII. yüzyılda adada yılda 3.500 kantar pamuk, 9.000 okka beyaz ipek, 250.000 moza buğday (50-60.000 ton) ve bunun iki katı arpa yetiştirildiğini bildirmektedir. (Cobham, 1969: 425 vd.)

Sonuç olarak Akdeniz ticaretinde XVI. yüzyıldan itibaren yoğun bir ilgi görmeye başlayan ipeğin Kıbrıs adasının bulunduğu konumdan dolayı Osmanlı idaresinde önemli ölçüde üretimi artmıştır. Genellikle Mısır'a satılan Kıbrıs ipeğinin zamanla Avrupa pazarlarında da aranır olduğunu belgelerden öğrenmekteyiz.

⁵ BOA. A. MKT. MVL. 134/87, 01. Ca. 1278 (5. 11. 1861).

KAYNAKÇA

Behçet, Hasan, (1969), **Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)**, Lefkoşa.

Braudel, Fernand, (1990), **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, Çeviren:** Mehmet Ali Kılıçbay, I-II, İstanbul.

Çiçek, Kemal, (2002) “Kıbrıs” **DİA**, XXV, Ankara.

Cobham, C. D., (1969), **Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus**, Nicosia.

Drummond, Alexander, (1754), **Travels Through Different Cities of Germany, Italy, Greece and Several Lands of Asia, as far as the Banks of The Euphrates**, London.

Durmuş, Mehmet Ali, (1997), **Hicri 1120-21 Tarihli Lefkoşa'nın 7 Numaralı Şer'iyeye Sicili**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Erdoğan, M. Akif, (2003), “Kıbrıs'ta İlk Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları Üzerine Notlar”, **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri Bildiriler**, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi.

Faroqhi, Suraiya, (2000³), **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Çeviren:** Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul.

Hill, Sir George, (1952), **A History of Cyprus**, Vol.: I-IV, Cambridge.

Jennings, Ronald C., (1986), “The Population, Taxation and Wealth in The Cities and Villages of Cyprus, According to The Detailed Population Survey (Defter-i Mufassal) of 1572”, **Journal of Turkish Studies**, X, USA.

İmer, Zahide, (2005), “Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek”, **Bilig**, S. 32.

-----, (1993), **Christians and Mulims in Ottoman Cyprus and The Mediterranean World, 1571-1640**, New York.

Kütükoğlu, Mübahat S., (1994), “Osmanlı İktisadî Yapısı”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, Ed.:** Ekmelleddin İhsanoğlu, I, İstanbul.

Samani, Hasan, (2006), **Tanzimat Döneminde Kıbrıs Eyaleti**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Özkul, Ali Efdal, (1995), **Lefkoşa'nın 4 Numaralı Şer'iyeye Sicili (H. 1043-1046)**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Tezi, Kısım II, İzmir.

-----, (1998), **Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili (H. 1157-1161/M.1744-1748)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

-----, (2005), **Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750**, İstanbul.

